

Avel·lí Artís-Gener, Tísner
Viure i veure / 1
Tercera part. Capítols 1-5

Alliçonament

El mes d'octubre de l'any anterior, el 1936, les forces de la República, que havien arribat molt a la vora de Saragossa i s'hi havien fortificat i ja hi romanien des de feia gairebé tres mesos, havien sofert un contraatac molt ferotge que les havia foragitades d'aquelles endreçúries, una contraofensiva menada conjuntament pels dos exèrcits feixistes, l'italià expedicionari i l'autòcton. Havia calgut abandonar allò guanyat amb tant d'esforç i renunciar, doncs, al ganxo mortal i moral que hauria clavat la República cas que conquerís la capital aragonesa.

Aragó oferia tres seductors esquers de cara a aquella balançada internacional que hauria revaloritzat el paper que fèiem en la contesa, i eren les tres capitals: Saragossa, Osca i Terol. Una qualsevol de les tres ciutats hauria estat la bona picossada que ens calia per demostrar arreu que la República no acceptaria una lenta guerra de posicions i amb esporàdiques accions ofensives, que únicament ens menaria al fracàs definitiu.

I els militars sollevats coneixien prou bé l'abast psicològic dels cops i per aquesta raó —ultra les altres de pura estratègia— posaven tota la carn al foc a fi i efecte d'evitar que les conqueríssim.

Ara, en aquell primer trimestre de 1937, la República sentia més viu que mai l'afany de recuperar tota aquella franja perduda i iniciar la conquesta de les tres capitals aragoneses. «L'Esquella de la Torratxa» —el setmanari que havíem codirigit en Pere Calders i jo i al qual, molt de tard en tard, trametia algun ninot— havia publicat una càustica caricatura (no pas meva) en la qual els dos eterns personatges «que parlaven» deien, citat de memòria:

—No cau Saragossa, noi.

—Com vols que caigui, si no paren d'enviar-hi columnes?

Hom efectuava, realment, una gran concentració de forces per aquells topants. Ara, al cap de tants anys, ja posseeixo una certa informació respecte a aquell projecte que aleshores romania al fons del fons dels laberints secrets. Entre els militars professionals que havien planejat la possible presa de les tres capitals aragoneses hi havia el coronel Vicenç Guarner i Vivancos, un menorquí que aleshores tenia quaranta-quatre anys, ferm nacionalista català, no pas de fortuna ans per conviccions abastades en plena maduresa de pensament dinàmic.

Un coronel republicà

Vaig conèixer personalment el coronel Vicenç Guarner i Vivancos a l'exili de Mèxic l'any 1943, quan ell ja en tenia cinquanta i, com si fos un passaport màgic per a l'amistat, el sol fet d'haver combatut en un front del qual ell havia estat responsable tres mesos (març, abril i maig) del 1937, va fer que esdevinguéssim amics de debò.

Va llegir el meu original de «556 Brigada Mixta» i em va oferir d'escriure'n el pròleg. Aquí ha aparegut, en la darrera edició que ha estat feta d'aquest llibre (Pòrtic, 1984), i hom observarà en les seves ratlles no pas generositat sinó magnanimitat. Amb aquell relat vaig tirar al Premi de Prosa dels Jocs Florals de l'Havana de l'any 1944 i la novel·leta (amb el formidable salconduit del prefaci) el va guanyar. La Col·lecció Catalunya de Mèxic el va publicar l'any 1945 (era una editorial del meu pare i a ningú no sorprendrà la seva arrencada de tendresa envers un llibre que havia escrit el seu noi gran).

Per als franquistes, el nom de Vicenç Guarner era un sever tabú. Ja és sabut que no perdonaven els militars de la República, fossin de l'escala que fossin, però l'acarnissament encara era més agut si hi havia professionals en joc. Quan Pòrtic va reeditar el llibre l'any 1969, vam acordar que el publicaríem sense la introducció, però ningú no va agrair la ditada de vaselina: la censura va fer en «556 Brigada Mixta» un ferotge carnatge, la qual cosa fa pensar que si l'haguéssim presentat amb la prolusió guarneriana hauríem anat de pet a la presó tots plegats.

Vicenç Guarner va morir a Mèxic l'any 1981. Ja no va poder veure aquesta darrera edició barcelonina de Pòrtic, que sortiria al cap de tres anys del seu traspàs, la primera feta aquí que incloïa el seu encomiàstic pròleg. Vicenç Guarner tenia vuitanta-vuit anys i li hauria agradat de comprovar que, almenys en un cert sentit, el llarg túnel del franquisme era acabat.

Represa

Vicenç Guarner i el seu equip de professionals projectaven la temerària amalgama amb uns milicians indisciplinats, antimilitaristes i franc-tiradors per vocació, que haurien de ser els executors damunt el terreny d'allò que ara era damunt els mapes. Uns mapes que, fatalment, vessaven càrrega esotèrica per a aquells que s'hi havien de guiar.

Més endavant, quan em vaig especialitzar en la branca d'Informació Militar, sabia com era de senzill detectar qualsevol acumulació, fos de la mena que fos, de tropes o material enemic. Els observatoris ens advertien acuradament i a temps i, fet i fet, corroboraven allò que ja havien espiat els avions dedicats a aquell quefer. Ho retrec per tal de dir que, igual que nosaltres mateixos, els militars sollevats estaven al corrent de la nostra

concentració —i amb tota seguretat de la nostra intenció car llurs mètodes i mitjans informatius eren superiors als nostres— i ens deixaven fer per tal de clavar-nos l'urpada definitiva quan ho trobessin oportú. «Aplegueu-vos, apinyeu-vos ben comprimits, que com més junts estigueu, més fàcilment us estossarem!», devien pensar. Era el primer cop que hom aconseguia entre nosaltres un conjunt tan nombrós —i tan diversament ideològic— de cara a una única finalitat evidentíssima: l'atac frontal a Saragossa des de la riba esquerra de l'Ebre.

Ja he parlat abans de com en els nostres esglaons ignoràvem la totalitat de la maniobra, que coneixíem de mica en mica, de parcel·la en parcel·la a mesura que era cosa de gran cas. Aquell cop tampoc no era diferent. Ningú de nosaltres no coneixia l'autèntica dimensió de l'operació i els estadants d'aquella caseta de Robres, a una travessia i mitja de l'església parroquial, jugàvem al joc de les xarades impossibles. D'acord amb l'encadenament ja conegut, calia creure que els estadants de l'Ajuntament —el capità Jaume Saludes i el seu comissari Benet Bonastre, responsables del Tercer Batalló de la 123 Brigada Mixta de la 27 Divisió— tenien una noció d'allò que s'apropava un pèl superior a la nostra, sense fer-nos massa il·lusions.

Érem per primera vegada cinc Companyies per Batalló: quatre d'infanteria i una de morters i metralladores. També per primera vegada la nostra Unitat tenia serveis auxiliars: un metge —el sensacional doctor Fina; ja el retrobarem!—, els seus ajudants sanitaris, més un grup d'enllaços-telefonistes. També, a profit de tot el Batalló, hi havia la cuina i, encara, els pertanyents al grup d'Organització, que duïen i instal·laven les tendes de campanya per a la Sanitat i —la darrera i insòlita coqueteria— per a la Plana Major.

—Això fot una pudor d'exèrcit que empesta!— em va dir en Julián.

—Si ara ens claven hòsties i les tomem, ja només serà culpa nostra. Perquè si tot aquest mullader a les nostres ordres no ens serveix ni per deturar els cops, ja podem plegar! —va fer en Teixidor, amb alguna cosa que posseïa una inconeguda punta de pessimisme.

En Saludes ens va cridar a la seva oficina de l'Ajuntament de Robres i ens va llegir l'ordre que la Divisió havia redactat per al Tercer Batalló i ens va deixar tafanejar els mapes que l'acompanyaven. Tot el nostre paper consistia a sortir de les posicions que teníem al nord de Leciñena, passar per Las Colladas i Las Crucetas i arribar fins al Vedado de Zuera, on ens havíem d'agrupar amb les altres Unitats, amb les quals emprendríem l'atac a Saragossa. Nosaltres, en conseqüència, ens havíem de plantar davant l'Ebre, a uns vint-i-tants quilòmetres al nord de la capital aragonesa.

Un atractiu d'aquell joc de fer la guerra obeint inspiracions professionalment militars era la presència dels mapes. Hom —ja ho he esmentat anteriorment— treballava amb els de l'«Instituto Geográfico Catastral y Estadístico», i també he dit que havien estat dreçats amb finalitats civils. Era engrescador servir-se de cartes en les quals el quilòmetre real corresponia a dos centímetres en el mapa. També pel que feia a la cartografia hi havia distincions classistes: els autèntics fulls de l'«Instituto» els posseïen de Batalló cap amunt; a les Unitats inferiors els pertocava un calc fet en un tros de paper vegetal, que coneixíem com a «mapa superposable» i que també gaudia de prestigi, potser per aquella mecànica de raonament que la falla atorga a la guineu.

L'ordre de Batalló a Companyia (era el títol del parell de fulls mecanografiats) es referia al mapa en els mateixos termes que el mapa estava vinculat a l'ordre i em va fer pensar en aquelles entrades de diccionari que diuen, per exemple, «recental» i t'envien a la definició del mot «lletó» el qual, sibil·linament,

recomana de cercar el mot «recental», amb la qual cosa queda establert un cap-i-cua laberíntic que no té sortida ni per a Ariadna, un genial moviment rotatori de sínia que fa remolí de lletons i recentals inexplicables.

Aquell dia que ens havien lliurat l'ordre i els plànols va ser el de la meva coneixença personal i directa del comandant Manuel Ferrándiz i el seu comissari Francesco Scotti, màxims dirigents de la 27 Divisió. ¿Per què es deuen assemblejar tant aquesta mena de visites rutinàries? Em penso que tothom hi diu les mateixes coses, hi formula preguntes idèntiques i obté respostes calcades, com si la feina primordial del protocol fos la d'estergir. Ens van fer formar a la plaça del poble i els integrants del Tercer Batalló devíem sumar, si fa no fa, unes sis-centes persones. El comandant Ferrándiz ens va dir, en un espanyol pintoresc (qui hauria endevinat que, anys a venir, aquell també fóra el meu «espanyol!»), que anàvem a emprendre una operació la finalitat de la qual era la presa de Saragossa i que, aquella vegada, era molt elevat el nombre de possibilitats de reeixida. Tot seguit Francesco Scotti, amb un espanyol encara més pintoresc que el del cap militar, ens va parlar de la vàlua moral d'aquella operació bèl·lica i va acabar la breu arenga dient que els comunistes teníem l'obligació de ser fidels a la trajectòria victoriosa dels pobles en marxa. (Aleshores vaig rumiar llargament — i ho he fet durant molts anys amb obstinació— en aquella frase cabdal del meu amic Francesco Scotti, sobre el seu significat i qüestionant-me si realment volia dir res i, en el més afortunat dels casos de resposta m'he encallat en un altre cap-i-cua, tancat com el que suara deia de lletons i recentals: puix que «comunisme» i «marxa victoriosa dels pobles» eren, en aquells temps, una simple sinonímia, una senzilla qüestió de fe bastida damunt de termes inseparables.)

Ambdós, el comandant i el comissari, em van produir impressions molt diverses que posteriorment, quan els vaig conèixer amb més intimitat, vaig poder confirmar, amb el simbòlic remenament de

cua procedent d'una bona penetració psicològica inicial. És clar que vaig haver de modificar parcialment aquesta primera impressió, motivada pel desig subconscient d'avaluar els aspectes falaguers mentre n'arraconava els desfavorables. Cal que d'entrada satisfaci el deute amb mi mateix: en Ferrándiz era molt pitjor i Scotti infinitament millor. En parlaré moltes vegades car ambdós fan una paper extraordinàriament llarg i dens en aquestes anades i vingudes de llançadora que teixexen una vida de mirada insaciable.

En aquell descens dels darrers aiguavessos de la serra d'Alcubierre cap al pla vèiem enfront nostre, en aquella glaçada hora matinal, el canvi de vegetació. Davant els ulls teníem la ribera de l'Ebre, uberosa, que feia un punyent contrast amb la terra erma i inculta que trepitjàvem i deixàvem endarrera, mancada fins i tot de la mica de capil·laritat amb la qual hauria pogut xuclar la humitat del riu. Des del Coronazo, l'enemic disparava l'artilleria i ens esguerrava allò que hauria estat un airós desplegament. («Detesto la guerra: fa malbé la bellesa dels exèrcits», deia el Gran Duc Constantí de Rússia.) Les Viñas Viejas al peu del Coronazo no pertanyien al nostre itinerari i en Teixidor se'n va doldre:

—Si ens hi arribéssim ben escampats, els faríem fora de les seves posicions; no costaria gens. I altra vegada tindríem la seva mateixa artilleria per fotre'ls mentre guillaven!

Li vaig dir allò que el meu comissari ja sabia: que alguna altra Unitat nostra —que enllaçava amb nosaltres pel flanc nord— hauria de tenir en el seu camí aquella àrea adversària i que fóra ella l'encarregada de desfer el focus purulent. Però m'equivocava, car els mateixos feixistes van retirar l'artilleria del Coronazo i allò formava part de llur pla: en teníem manta evidència. Deixaven que ens plantés cara un nombre molt reduït de combatents, mentre els grans contingents es retiraven cap a Saragossa i, finalment, aquells petits grups de resistència també

se n'anaven, protegits per una dotzena d'avions que no feien ni una sola passada contra nosaltres, talment com si ignoressin el nostre moviment ofensiu.

Pels volts de migdia érem al Vedado de Zuera. Altres companys nostres ja hi havien arribat abans i molts més s'atansaven, cada cop més nombrosos. Havíem tingut molt poques baixes i pràcticament la 27 Divisió estava sencera. Escampats entre els arbres espessos del Vedado devíem ser uns vuit mil homes dels quals, a tot estirar, solament coneixíem un centenar; la resta, companys de feina, d'Unitat militar i de partit polític, eren uns desconeguts totals. Amb els quals, però, era tanmateix fàcil de descobrir afinitats enllà de les inicials de partit i Unitat: solament calia l'oportunitat d'entaular conversa. Quelcom de molt notori ens identificava: tots anàvem completament mal girbats, bruts i sense afaitar. També, com en la nostra Companyia, un nombre molt exigü duia la ve de voluntari cosida a la mànega esquerra.

L'organització de la Divisió era posada a una severa prova: havia de nodrir tota aquella gernació, la qual cosa volia dir que també les cuines havien avançat amb nosaltres —¿o hi havien arribat abans, potser?— o, en tot cas, repartien entre nosaltres viandes precuinades. En una exhalació, el Vedado es va convertir en una tumultuosa fontada, un magne aplec de gent que no celebrava res, ni cantava ni reia, i menjava silenciosament.

En Benet Bonastre, el comissari del Batalló, ens va venir a dir que possiblement l'atac fóra l'endemà —tenia entès que encara quedaven moltes coses per coordinar, segons que ens va dir— i que, com que no hi havia aigua a la vora («Potser demà podrem nedar a l'Ebre!») no calia que ens encaparréssim en allò de rentar-nos i que dormiríem entre els arbres. Si algú volia fer hores extres clapant, ja s'hi podia posar des d'aleshores mateix. Aquell era el missatge d'havent dinat per a la Companyia.

En Teixidor, l'Alvargonzález, en Llorenç, en Cardona i jo ens vam

aplegar i vam fabricar jaços —cadascú el seu— amb el material arreplegat col·lectivament. Quan feia una estona que jeia panxa enlaire vaig sentir com si em clavessin al bell mig de l'esquena un clau ardent. El meu esgarip va mobilitzar els companys i em van ajudar a llevar-me el tabard i la camisa. En Llorenç el va veure i va matar l'escorpí que m'havia fiblat, llarg i ros com una de les seves celles, aixafant-lo amb una pedra. Tots anaven d'acord a assegurar que les picades dels escorpins aragonesos no són tòxiques —«Ni mortals», em va dir, tranquil·litzador, en Julián— però també coincidien que valia més que m'ho mirés un metge i em penso que els devia estimular la meva profusió d'ais i uis.

—Si et deixen clavat al fibló, la picada és molt més perillosa —va dir en Cardona.

—Animal! —va fer en Teixidor, contundent—. Confons un escorpí amb una abella!

Em van acompanyar a una tenda de Sanitat i reconec que pel camí vaig exagerar la comèdia. El metge i els seus ajudants, sense feina, jugaven al dòmino. Van enretirar les fitxes i em van ajeure de bocaterrosa damunt la taula. Em van fer un petit tall amb un bisturí (encara se'm veu la cicatriu), van espremer la ferida pinçant-la amb els dits (em van fer molt més mal que no pas la fiblada), m'hi van abocar un suc desinfectant i m'ho van tapar amb un quadret d'esparadrap. Vaig sortir content del taller de reparacions en havent concertat, per a qualsevol ocasió futura, una sessió de dòmino amb els sanitaris, presidits pel doctor Fina, que va acceptar agosaradament el meu repte. Em va caure molt bé. Em va acomiadar amb un afectuós patac a l'esquena —molt professional, un pèl més amunt de l'indret que havia escollit l'escorpí— i em va dir:

—T'has portat molt bé. Li diré a la mama que no has plorat gens ni mica.

—Ai, home, moltes gràcies! Té, et regalo aquesta baldufa!

L'agressió de l'aràcnid del Vedado em va servir per conèixer de debò l'amic Scotti, de la qual cosa es desprèn que hauria de creure en l'astrologia o, almenys, en el signe de l'Escorpí: m'havia ofert generosament l'ocasió de conèixer el doctor Fina (Josep Maria Fina i Coll; ja el retrobarem!) i ara em posava en contacte amb Francesco Scotti, l'home que marcaria la meua vida amb tinta indeleble. Resultava que havia fet Medicina a Itàlia però no havia pogut acabar la carrera puix que, com a bon militant del partit comunista, havia passat més anys a la presó que no pas a la universitat. Algú li havia dit que un escorpí havia fiblat un company i com que una de les poques assignatures que havia cursat senceres era la d'immunologia, volia veure personalment què havia succeït. Va alçar la camisa, va llevar el pegat d'esparadrap i va examinar —i aprovar— la intervenció del metge posat a fer de militar.

Vam seure sota els arbres. Li vaig oferir el meu paquet de tabac —passaport de la bona voluntat—, va fer un gest d'agraïment i va refusar:

—No, moltes gràcies: no fumo.

—Et molesta que jo ho faci?

—A mi? Per què? Hi ha en joc els teus bronquis i els teus pulmons i ja deus saber què fas. Als meus no els passa res.

—Fas de metge o de comissari?

—Ara de «bambinaia». No vaig acabar la carrera de Medicina i m'agradaria que amb la de comissari no em passés igual. Tu què ets? —em va preguntar bruscament.

—No ho sé ben bé. Tinc un paperet que diu que sóc oficial de Milícies en Campanya.

—Has anat a una escola de guerra?

—No, a cap. N'hi ha?

—Menys que no calen. Aleshores no pots ser «oficial en Campanya» sinó únicament de «Milícies». I quin grau d'oficial?

—Això és tot el que diu el paperet.

—No té cap mena de valor: és incongruent de dalt a baix.

—Duu la signatura d'en Del Barrio i en «Matas».

—No hi vol dir res.

—Cagada! Em degrades, doncs?

Em va explicar que hi havia un munt d'irregularitats com la meva i que ell propugnava arranjar les situacions. Va voler saber moltes coses més: des de quan era al partit, quina era la meva professió civil, de quin estament social provenia. Era un home enormement agradable, propens a la riallada esclatant, subjugadorament enginyós. Parlava un espanyol molt rudimentari —el que havia après en aquells pocs mesos— i calia declarar-lo excepcional. Em va dir que li agradaria d'estudiar el català, que havia vingut a parar a Catalunya, que abans ignorava que existís la nostra llengua, i que li feia gràcia trobar-hi tants mots idèntics al seu italià, més abundants que no pas en l'espanyol. Em va dir que se n'havia adonat de seguida que havia sentit que algú deia «mai». L'atreia la coincidència dels antònims «mai» i «sempre» i tenia tothora l'orella ben atenta a d'altres mots idèntics que hi pogués haver. Era nascut l'any 1910; vol dir, doncs, que aleshores en tenia vint-i-set, dos més que jo. Era bastant alt, més aviat prim, però de robusta complexió i amb una increïble resistència física. Ultra perforar amb la mirada, somreia extensament quan anava a dir alguna cosa que havia d'impressionar l'interlocutor especialment de manera desfavorable, com si una força

recòndita l'empenyés a assuaujar, a fer menys feridora una paraula que fatalment n'havia d'ésser. Sorprenia extraordinàriament el gruix de la seva formació política, sovint amb tints de precocitat, que feia un tàndem sensacional amb la seva preparació intel·lectual, de bibliòfag impenitent i omnímode, que s'abraonava indistintament a la ciència, a la literatura i a l'assaig polític. Se sabia de cor tant els clàssics com els moderns i era capaç d'embaladir-se amb el record d'un fragment dels «Trionfi» del Petrarca, de la mateixa manera que es despenjava amb una mofa cruel de Marinetti, que detestava perquè tota la seva obra no tenia cap altra finalitat que la d'«épater les bourgeois», segons que afirmava calorosament. Però tots aquests temes no van sorgir, evidentment, en la conversa del Vedado de Zuera, sinó en la compacta relació que se'n va derivar. Sòlida, per a tota la vida.

Ens van assignar la missió de baixar per la riba esquerra del Gállego mentre que unes altres Unitats feien el camí paral·lel per l'altra riba, travessant els pobles de Zuera, San Mateo de Gállego i Villanueva de Gállego. Les Unitats que anaven per l'altre marge duïen tancs. Nosaltres els havíem de protegir en llur avanç per tal que no caiguessin en cap parany parat des de la nostra riba. I havíem d'abatre'ns damunt Saragossa per tres indrets a la vegada: pel nord (nosaltres), per l'est i pel sud. No trobàvem gens de resistència enemiga: semblava una ben assajada repetició del pas des de la serra d'Alcubierre al Vedado de Zuera. Ens plantaven cara una curta estona i de seguida que avançàvem es replegaven. Ells combatien amb molta més seguretat que no pas nosaltres, car ens veïen —i ens esperaven! — i quan arribàvem a un marge, o a un puig, on hi havia hagut nius de metralladores que amb prou feines si feia un instant havien disparat furiosament contra nostre, llavors ja no hi quedava ningú. Jo ignorava, naturalment, la totalitat de la maniobra i en qualsevol acció bèl·lica únicament veus —admès que d'allò se'n pugui dir veure!— què hi ha davant teu i no res dels costats ni del darrera. Però jo sentia dins meu un rau-rau,

alguna cosa que s'assemblava a caure dins una monumental ratera, una impressió com si tot fos més preparat pels feixistes que no pas per nosaltres.

En Teixidor, la nostra gent i jo gairebé no teníem ocasió de fer foc i el comissari i l'oficial, que dúiem pistola, encara menys que no pas els soldats, armats amb fusells. Nosaltres no vam poder passar més enllà de la Torre del Castillo, davant un indret on el Gállego s'eixamplava i formava un parell de petites illes, cadascuna no gaire més llarga d'un quilòmetre. Ja ens havien oposat front molt compacte des de la Torre del Catalán. «Macaguncony! —havia proferit en Joan Teixidor—. Només ens faltava això: que fos un català! Traïdor! La mare que et va pollastre! Ai, si t'arreplego!» Però a partir d'aleshores encara s'havia intensificat més. Erem davant un petit grup de cases i teníem evidència que s'hi havien fortificat sense plànyer-hi recursos. Mai, de cap manera, nosaltres no podríem travessar el caseriu i, segons l'ordre, no podíem abandonar la carretera i, per tant, teníem interdicció d'intentar d'envoltar-lo. Ara ja no protegíem els de l'altra riba: ja no els vèiem i no podíem endevinar qui feia l'intens foc en el qual estàvem immersos, si l'enemic, o els nostres, o tots plegats. Ens havíem arrecerat on podíem, sense separar-nos massa, i no sabíem què fer.

Tot seguit, l'artilleria i l'aviació s'havien afegit al cor i hi feien un paper important. Pressentíem que si contraatacaven ens caçarien miserablement.

No ho van fer. A darrera hora de la tarda —era a l'hivern i fosquejava aviat— ens van donar l'ordre de tornar al Vedado. Vam caminar prop de dotze hores. Hi vam arribar a la matinada, anihilats, sense haver menjat res des del matí anterior, que ens havien donat un pa de munició i un plat de cafè.

En aquell absurd trajecte havíem deixat pel camí més de la meitat dels efectius humans de la nostra Companyia. En la

pàl·lida llum de la matinada, sota els arbres del Vedado, guaitàvem desolats la magnitud del nostre desastre. Ningú no es veia amb cor de fer la llista dels companys que havíem perdut o, potser, cadascun de nosaltres l'elaborava mentalment, repassava els sangonents buits.

Durant la resta del dia van anar arribant companys nostres, d'altres Unitats, que havien fet camins diversos, tan lassos i famolencs com nosaltres mateixos. Vam romandre al Vedado si fa no fa una setmana, passada sota els arbres, polint i greixant les nostres armes, rentant-nos la roba i matant-ne els polls que niaven en les costures. Havien arribat nombrosos bocois d'aigua i ens en podíem servir sense restriccions. Feia dies que no vèiem en Saludes ni en Bonastre ni cap altre dels comandaments i, això no obstant, arribava, ben puntual, el motociclista que duia l'ordre del dia amb l'única indicació, per ara, de continuar bivaquejant al Vedado. M'hauria agradat que en aquell llarg oci hagués vingut en Francesco Scotti, il·lusionat amb la golafre idea de converses infinites però mai no va venir, i més tard vaig conèixer la causa que l'enfeinava.

Planava damunt el nostre campament una ombra espessa i indefinible que tot ho saturava i embolcallava: teníem plena evidència que passava alguna cosa, se sentia en l'atmosfera i era fàcil d'endevinar que es tractava de quelcom gros, però això era tot: res no ens deixava ultrapassar l'especulació mental puix que no teníem cap accés a la informació fefaent.

Un dia la vam conèixer bruscament: van ordenar que la Brigada sencera formés en una ampla u, amb cadascun dels costats ocupats per uns quatre-cents homes. I vaig reveure l'Scotti i vaig escoltar, esbalaït i atònit, el seu parlament. No el puc reproduir íntegrament de memòria però en canvi em veig amb cor de reflectir l'essència de les seves paraules en aquella esplanada

aterrida, davant mil dos-cents homes moralment desfets. (En els apunts autobiogràfics de Francesco Scotti i Davide Lajolo — Mondadori, Milà, 1963, llibre del qual parlaré extensament—, Francesco Scotti dedica sis ratlles exactes a comentar aquest episodi; les reproduiré aquí mateix ara, quan acabi el relat que jo en faig.) Va dir que en l'operació contra Saragossa, perfecta en el seu plantejament militar, la capital aragonesa hauria caigut al nostre poder i el paper de la República hauria abastat una forta cotització internacional la qual, probablement, s'hauria traduït en una obertura de la frontera, en la desaparició del Comitè de No-intervenció i en la lliure entrada de material de guerra i de gent que hauria volgut ajudar-nos. Va reiterar una vegada i una altra la importància psicològica d'aquella operació i ens va dir que, de debò, era la primera que havíem fet mancomunadament els diversos partits polítics i els sindicats, que finalment acceptaven la militarització com a única possible defensa i, posteriorment, la de la destrucció de l'enemic, que no era sinó una branca del feixisme internacional. Malgrat la seva limitació idiomàtica parlava extraordinàriament bé i se servia d'un to sincer, planer i persuasiu; l'escoltàvem fascinats, amb un pressentiment que es traduïa en tremolor de cames. Va dir que aquella operació damunt Saragossa havia fracassat per culpa de la feblesa d'una Companyia nostra, que havia desobeït de llançar-se a l'atac i havia ocasionat que una altra Unitat que la flanquejava hagués sucumbit sencera a mans de l'enemic. Els responsables directes d'aquell desastre eren el capità i el comissari d'aquella Companyia. D'acord amb la legislació militar que tots ens havíem compromès a respectar, un tribunal d'urgència els havia condemnat a mort. I per tal de fer allisonadora l'execució, hom havia disposat que fos efectuada en presència de la Brigada sencera. Calia que tots plegats traguéssim bona experiència d'allò que havíem de presenciar i demanava que si servia per a fer-nos més conscients de la nostra responsabilitat, la nostra causa hi guanyaria.

Aleshores uns soldats van dur el capità i el comissari, joves com

nosaltres mateixos, idèntics en tots els sentits, i a la vegada van fer formar l'escamot que l'atzar havia convertit en executor de la sentència. El comissari va demanar autorització per parlar i els comandaments de la Brigada van canviar impressions en veu baixa i van accedir. Ha passat mig segle llarg i la seva veu encara avui m'esborrona. També he hagut de recordar que en «A Vindication», Mary Wollstonecraft diu sàviament que el casuista més agut se sentiria enormement compromès si havia de justificar la majoria de les guerres que han fet herois. El minyó, amb accent ple de gallardia, va dir que ell i el seu company acaraven aquella situació, l'acceptaven i donaven per bona si de debò servia per evitar defallences futures. Va afegir que ambdós s'havien allistat voluntàriament i que si mai havien pensat en la mort, l'havien imaginada de cara a l'enemic i no pas enfrontats a la pròpia gent, als companys de causa.

(El meu cor, enxiquit, bategava feblement. Vaig mirar en Joan Teixidor, en Criado i en Dacs i, com jo mateix, llagrimaven.)

Aleshores el capità, amb veu gairebé trencada, va demanar que li fos concedit el dret d'ordenar el foc a l'escamot d'execució. Altra vegada hi va haver una mica de conciliàbul entre els oficials, els comissaris i el cap de la Brigada, en Manuel Ferrándiz i ell mateix va dir que no accedien a la súplica car en aquell cas l'execució de la sentència hauria equivalgut a un suïcidi. A mi em va semblar un argument a favor i no pas advers. Ambdós es van posar en actitud de fermes i van començar a cantar «La Jove Guàrdia». He dit en una altra ocasió que van morir amb el clavell roig de la cançó revolucionària als llavis. I posava els meus mots sota l'advocació de Mary Wollstonecraft, en aquell cas sense proclamar-ho.

En «Il Voltagabanna», el llibre que Davide Lajolo va fer amb la pròpia autobiografia i la de Francesco Scotti, hi ha les paraules amb les quals el comissari de la meua Brigada recull aquest esdeveniment que acabo de relatar. Aquestes són les sis línies,

que no cal pas que tradueixi:

«I due ufficiali, che avevano abbandonato il loro posto, furono processati dal tribunale di guerra e condannati a morte. I giudici avevano dovuto dare un esempio.

Non dimenticherò i loro volti, né il sibilo delle rafiche che li fulminarono dinanzi ai loro reparti. La tragedia della guerra si faceva sempre più terribile.»

Execucions

El capità i el comissari del Vedado de Zuera feien els nombres set i vuit de les persones que havia vist morir executades i la llista, naturalment, tenia relació directa amb el sollevament militar. Abans, lògicament, mai no havia vist cap persona que anés caminant vers la seva mort violenta.

En el judici efectuat a bord del vaixell «Uruguay» ancorat al port de Barcelona el dimarts dia 11 d'agost de 1936, el tribunal havia condemnat a mort els generals Goded Llopis i Fernández Burriel. El primer era un dels capitosts de la sedició —hi ha qui ha dit que era el més important de tots i que, en un bell principi, Franco no hi tenia cap paper rellevant— i havia vingut en hidroavió des de Ciutat de Mallorca per tal de fer-se càrrec de la direcció del sollevament, escortat per tres altres aparells idèntics. Havien amarat a l'espai d'Aeronàutica Naval i la primera ordre que havia donat Goded era que els quatre aparells, abans de retornar a Mallorca, bombardegessin tots els avions militars que hi havia a l'aeròdrom del Prat de Llobregat.

Manuel Goded i Llopis, mal informat respecte a l'alçament a Catalunya, havia anat a Capitania, on hi havia instal·lat el general

Llano de la Encomienda. Bé: no cal pas que relati una part de la història que tothom coneix. El fet era que el tribunal havia condemnat a mort Goded i l'altre general, Fernández Burriel, cap de la cavalleria de la guarnició de Barcelona, i també notori conspirador.

«La Rambla» em va enviar a Montjuïc, a cobrir la informació del doble afusellament, que va tenir lloc l'endemà, dimecres, al matí, als glacis del castell. Anàvem quatre periodistes en el meu cotxe i un d'ells era en Josep Maria Lladó i Figueras, amic i company de tota la vida.

Goded duia uniforme i Burriel una bata casolana i plantofes. El primer, orgullós, fumava fingint una calma que no posseïa, delatada per un lleu tremolor a les mans, mentre que el segon no feia cap mena d'esforç per tal de dissimular el seu abatiment. Goded va llençar la cua del darrer cigarret i quan va veure que el meu amic Bori (el recordeu de l'estació de Llançà?) s'ajupia a recollir-la, amatent la va desfer amb el peu com qui a ixafa un escarbat i el meu amic xofer va cometre l'error de no plegar-la, puix que com a record històric encara era més valuosa.

l'endemà passat, el divendres 14, vam tornar al castell de Montjuïc, llavors per fer la recensió d'un altre afusellament, aquest cop de quatre capitans: López Varela, López Amor, Lizcano de la Rosa i López Belda. Va ser la primera vegada en la meua vida que vaig sentir cridar «Arriba España!» i veure com una persona de debò, vull dir en carn i ossos i no pas en efígie, saludava amb el braç enlaire. En aquella lúgubre ocasió, el gest era un punyent desafiament, una agosarada reafirmació que a la vegada feia de crua provocació per als nombrosos espectadors que miraven l'execució des de la cresta de les fortificacions i es van posar a disparar llurs armes contra els sentenciats i hi va haver un caos inenarrable. Va costar molt que algunes de les persones que eren a l'eixample dels glacis on s'executava la sentència aconseguissin d'apaivagar l'exaltació del públic;

invocaven el civisme col·lectiu i clamaven per l'ordre i el silenci. Un dels quatre capitans havia estat dut malalt davant l'escamot d'afusellament i l'havien assegut en una cadira plegable de ferro, pintada de color verd. Amb els trets disparats havien rodolat ell i la cadira i la cacera havia continuat quan l'home ja era al sòl. La qual cosa aportava un grapadet més d'atzíac a allò que ja no en freturava cap més.

Ara toca Osca

Vam romandre un altre dia al Vedado de Zuera i em penso que devia ser la jornada de treva que ens atorgaven per tal de refernos de la sotragada del dia anterior. Tots estàvem segurs que si s'hagués fet un plebiscit entre els combatents, unànimement ens hauríem manifestat contraris a l'execució; hauríem al·legat que l'ensurt i la lliçó que se'n desprenia ja tenien prou càrrega d'eficàcia i que tots plegats, des dels dos companys condemnats fins al darrer de nosaltres, hauríem tret bona ensenyança de l'instant viscut encara que no hagués estat consumat fins al final. Mai no haurien convocat aquell referèndum fet a mesura dels ploramiques: la guerra és una cosa molt seriosa i no s'hi val a cometre-hi errades, car llur preu és massa alt. Hom no podia menystenir l'advertència del munt de jaços buits sota els arbres del Vedado de Zuera. Abans he esmentat les pertinences que hom aprenia a llençar pel camí; la sensibleria era un dels primers factors dels quals calia desprendre's: tragar-la a coll solament ocasionava contrarietats i ja és sabut que el sorge ha de caminar lleuger.

Vam desfer el viatge del Vedado de Zuera a Robres, pujant i baixant la serra d'Alcubierre. La part més llarga del trajecte era camí de muntanya, la majoria de les vegades fressat únicament per les cabres i els pastors, adelerats en la recerca d'una herba

que encara no havia brollat de la terra broixa. Quan es va fer nit vam dormir al ras, amortallats en les nostres flassades, absolutament insuficients per a protegir-nos del fred viu, sobretot de la matinada. Hi havia fogueres l'escalfor de les quals solament t'aprofita despert, fent tombar el cos al voltant de la flama o el caliu, com els banyistes que volen embrunir llur pell amb els raigs de sol i giravolten en l'ast imaginari. Fèiem un acurat examen de l'àrea que ocuparíem amb el nostre cos per tal d'assegurar-nos que no hi hagués escorpins i com si, talment, ja no hi poguessin arribar més tard. I també com si allò, que és una d'aquelles coses que s'esdevenen un sol cop en tota la vida, des d'aleshores hagués de passar cada vespre.

I encara no teníem enemic: els feixistes, que havien abandonat aquella zona feia una setmana i mitja, no havien tornat a ocupar-la. La qual cosa, analitzada amb els meus companys, ens feia arribar a la conclusió que l'adversari donava prou importància al nostre intent d'atac a Saragossa i havia cedit unes zones menys interessants a canvi de defensar-ne una altra de vital.

De bon matí vam reprendre la marxa. Vam arribar al vespre a la nostra base de Robres, a quarts de deu, quan ja tornava a fer un fred esgarrifós. A mesura que ens apropàvem als poblets de l'aiguavés est de la serra d'Alcubierre la massa de caminants es desintegrava, convertida en grups més petits, puix que tothom feia via cap a l'acantonament propi.

Vam trobar molt acollidora la nostra caseta. Tots ens havíem arranjat alguna cosa al marge de la cuina oficial i atresoràvem llepolies «per al dia de demà» (la frase feta més insensata en una guerra!): un trosset de llonganissa, mitja rajola de xocolata, unes sardines de llauna que et convertien en ruminant durant tot un dia, un formatget «suís» obsequiat per la Unió Soviètica o un tros de torró supervivent de la disbauxa nadalenca a cals Rodríguez de Senés. I, sobretot, la immensa paradoxa: «érem a casa»! Demostràvem, sense heure'n esment, la nostra condició de

descendents de pobles jueus, amb els mateixos avantpassats que aquests remots originaris de Palestina, que desembarquen del vaixell al port més recòndit d'aquest món, estenen un drap a terra, hi acomoden els quatre fòtils que duen i es posen a vendre perquè «ja són a casa seva».

Dúiem fets els comptes al Vedado de Zuera, els havíem repetit al bivac de la serra d'Alcubierre però a Robres, hi tornàvem.

Probablement perquè dins la caseta del poble, ara ja no amb el centenar i escaig de jaços sinó amb aquests que amb prou feines si ranejaven amb la cinquantena, feien encara més visible, àdhuc tangible, el desastre. I havia esdevingut malgrat no haver pres part directa en cap operació perillosa, el pes de la qual hagués recaigut en la nostra Companyia, sinó en missions purament auxiliars, d'ajut a unes altres Unitats embardissades en els combats directes.

La reraguarda s'havia convertit en una font inexhaurible i aviat arribava la nova gent que havia de cobrir les baixes. Els ho deien, quan els engatjaven, que era per a això? La immensa sinya mai no parava de rodar i un fat misteriós reposava els catúfols perduts o malmesos. I recomençava el joc d'alliçonar-los en aquelles assignatures que no servien per a res perquè per a les altres, aquelles realment útils, no hi havia ensinistrament possible. Érem un bestiar difícil d'aregar i solament aprendríem les tristes beceroles quan fóssim de cara als feixistes i quan ja no freturaríem cap mena de consell ni d'advertiment. Potser, en el pitjor dels casos, amb una mà amiga estesa cap a nosaltres n'hi hauria prou, aquest palmell benèfic i ple de comprensió samaritana que colpeja l'esquena dels autodidactes i que equival a un poderós amunt i crits!

Ara ja no eren voluntaris del partit, gent que arribava a la lluita reflexivament, sinó homes cridats per les lleves i que, en una bona part, ja havien esgotat totes les possibilitats de romandre a reraguarda. Era tanmateix difícil sotmetre a la militarització que

preconitzava el partit tota aquella gent malagradosa, potencialment rebel i enemiga nostra o, si més no, oposada a la lluita armada i a la condició de combatents que ja no havien pogut defugir més.

(Ja érem un bon nombre els partidaris de reformar radicalment un reglament tàctic d'infanteria que repudiàvem fins i tot abans de conèixer-lo a fons. Ignoro l'estat actual de la instrucció militar i les exigües referències que en tinc em fan pensar que no ha sofert grosses modificacions durant els darrers cinquanta anys i, si aixé, és cert, ja n'hi ha per plegar el ram! Veig per televisió desfilades bèl·liques amb el seu aire inconfusible i si bé les armes que acompanyen els soldats en les parades són més superbes i més impressionants que no les d'abans, com els tancs i àdhuc els avions que ho sobrevolen tot plegat, el conjunt és presidit per un innegable heretatge napoleònic, allò que els cronistes suats qualifiquen de «porte marcial». Parlava de plegar el ram perquè és evident que la guerra de demà passat la faran amb míssils que duren caps nuclears i la infanteria —si encara queda aquest cos— serà com una policia d'ocupació que es desplaçarà en blindats imaginant, amb el pessic febricitant que escau, que encara no hi hagi robots encarregats de la més sofisticada vigilància jamai concebuda.)

Ningú no tenia capacitat premonitòria, ni ens feia cap falta. No calia esperar cap ordre jeràrquica per llançar-se a terra de cara a la protecció major: hom feia la planxa de seguida que el xiulet del projectil que s'apropava xerrava la direcció que duia i, evidentment, hom es llançava a l'exercici salvador encara que no hi hagués un sergent o un tinent a la vora que donessin ordre d'efectuar-lo. Sort teníem d'aquell «ad libitum» del qual parlava abans!

Treballar amb mapes a gran escala té, sobretot des del punt de vista militar, enormes avantatges. Que cada dos centímetres de la carta corresponguin a un quilòmetre de veritat és formidable de

cara al coneixement de la zona de la qual posseïm cartografia, però significa la ignorància total dels espais que hi ha plànol enllà. Et pots saber de memòria tots els topants del full número 324, centímetre a centímetre, i ignorar del tot què hi ha al 286, que és el corresponent exactament al damunt de l'anterior, o sigui o divuit quilòmetres i mig de la realitat o a trenta-set centímetres del mapa, si ho preferiu. No sabíem, per exemple, que el nostre Robres era exactament equidistant d'Osca i de Saragossa (sobre el paper, és clar: de debò entre Saragossa i Robres s'interposa la serra d'Alcubierre, que fa més enrevessada i intransitable la separació, i cap al nord, en canvi, la susdita serra s'acaba aviat i comença una planúria —el Llano de Violada— en la qual hi ha Osca). Dit en altres termes de comparació, quan érem a Robres vivíem a la mateixa distància d'Osca que hi ha de Vallirana a Barcelona, o sigui a allò que sempre n'hem dit a quatre passes.

Quan feia una setmana que érem a Robres entrenant els nouvinguts, vam rebre l'ordre de trasllat, amb la consegüent aurèola de misteri. Hi ha misteris que poden durar tota la pel·lícula però damunt el terreny sollat per sorges només atenyen una vintena de quilòmetres, amb un enjòlit curt, que s'asseca de seguida. Especialment en els casos que, com aquell, anàvem a peu. Marxaríem l'endemà a la matinada i com que ningú no sabia quants dies fórem fora de Robres, van autoritzar que algú anés a Senés a recollir tota la correspondència que hi pogués haver. Ho van fer en Colom i en Bargués amb el camió d'Intendència. Van tornar a la tarda i amb l'exigu correu traginaven una càrrega voluminosa: un xai que havien comprat a uns camperols del nostre vell poble. Feia una pudor horrible, de carn en descomposició, que hauria fet salivera a les hienes.

—Recony, com canta!

—Quina «catipén»! Us l'han regalat, o què?

—Ens l'han venut molt baratet —va dir en Bargués—. Vint-i-cinc

peles.

—Han fet bon negoci! Ja devien estar a punt de fotre'l a la bassa!
Quins camperols eren? Amics, almenys?

—Els Sánchez. No són gent capaç d'emmetzinar republicans! —
va assegurar en Colom.

—Jo m'encarrego de coure'l —va dir en Llorenç—. Prepararé una
salsa especial de la meva invenció, que fa collonut tot el menjar,
sigui què sigui, ja ho veureu. Et pots cruspir un pneumàtic o unes
setrilleres, tant li fot, si ho has adobat amb la famosa salsa
«Puig-Guixeres» patentada.

—Què hi fots? Pixum de mofeta?

—Ja has endevinat un dels ingredients!